

|| Л.Д. НАСТЕНКО-КАПАЛЄТ “Віщі” Боян і Олег

Зачароване “Слово о полку Ігоревім”, скільки воно ховає у собі таємниць! Виникли ці таємниці через те, що “молоду державу Україну” відокремлює від “середньовічної України-Руси” більше, ніж 800 років. За цей період було лише сторіччя Козаччини зі спробою відновити державу, впродовж якого почали створюватися національні пам’ятки мистецтва, архітектури тощо.

Давнє “Слово” потрапило до рук літературознавців 200 років тому, коли вже все було забуто: з яких країн прийшли Кий і Рюрик, які звуки відповідали давньоруським літерам, що саме означають деякі слова тієї давньої мови, зафіксованої в літописах і “Слові”. А тому довелося значення “старобутніх” слів домислювали за інтуїцією. Саме від цього постраждав образ Бояна-піснетворця, одного з героїв “Слова”:

Боян бо віщій... помняшет бо речі первих времен усобщи.

Чили вспіти було, віщій Бояне, Велесов внуче...

... віщій Боян..., смислений, рече... [1, с. 22–23, 32].

Боян не волхв

Звернення автора “Слова” до свого великого попередника: “Віщій Боян..., Велесов внуче...!” було сприйнято в інтуїтивному перекладі як “Чаклуне-поганине..., внуче чи то бога Вола, чи то волхва...!”. Можливо, “велесів” було сприйнято як “волохів”, через те, що у “Повісті минулих літ” (Іпатський список літопису) маємо зразки на кшталт:

– “Се диво есть, яко от вълхования сбывается чародейство” [2, с. 58];

– “вольхвь ... бесовские чудеса творя...” [2, с. 58];

– “волхвов кудесник”; “вольства, вольсви” (у множині).

Відтак, надалі з’явилася низка домислів: якщо “волсвів” є множиною від “волхва”, а “волхв” – “чародій”, який “бісовські чудеса творив”, тоді Боян “знав минуле, сучасне і майбутнє” і приймав участь у бісівських діях [3, с. 330]. Подібні домисли мали би право на існування, якби автор “Слова” дійсно мав на увазі, що “віщій” – це той, хто як волхв віщує майбутнє.

Через текст Літопису перевіримо, що саме мав на увазі автор “Слова”, який згадує про Бояна в 1185 р., а також літописець

Нестор, який писав про того ж Бояна (називаючи його Янем) у 1106 р. Останній у “Повісті” записав у некролозі, присвяченому пам’яті свого друга: “Янь <...> в старості маститий, від нього ж я багато словес, які і вписав у Літопис” [2]. В “Слові” автор розповідає про те саме: “Боян віщій смислений”.

За логікою, маємо характеристику людини “найбільш обізнаної в історичних подіях” про які чув або свідком яких довелося бути. Вимальовується синонімічний ряд: віщій – добре обізнаний (в історичних подіях) – смислений, – тож, Боян – і не “віщун”, і не волхв.

На користь цього спрацьовують факти, наведені Нестором: Янь, друг православних Великих князів київських, був “сином духовним Феодосія” і “не худих перших праведників”, тобто – зразковим християнином, а не поганином, і не волхвом.

Олег віщій

Саме на часі з’явитися підступному питанню: А як же “Песень о вещем Олеге” О.С. Пушкіна? Саме О.С.Пушкін, нащадок князя Володимира, який, певно, уважно вивчав в ліцеї “Повість”, – тож, можливо нам тут слід прислухатися. Це він написав про Олега, який “прибил свой щит на вратах Цареграда” (в “Повісті” – “повісив в воротах” [2, с. 47]): “Как раньше собирается вещий Олег <...> Из темного леса навстречу ему идет вдохновенный чудесник...” Звернімо увагу на те, що не “віщій” Олег пророчить смерть собі від свого коня, а йому віщує “чудесник”. Якби Олег був “віщій” у значенні “волхв-чудесник” [2, с. 56], то зустріч князя з “вдохновенным чудесником” була б ні до чого – князь сам би дізнався про своє майбутнє. Тобто і літописець, і пушкінський Олег – не “віщун-чудесник”.

Рядки поета спрямовують нас до літописного тексту, де про Олега написано під 907 р. “... і прозвали Ольга въщій, бяху бо людие погани и невъголос” [2, с. 48].

Тут не може бути альтернативи:

- або був Олег поганий і невіглас (рос. невежда, неук) як і всі люди з його оточення, що були поганими та невігласами?
- або Олег не був ні поганим, ні невігласом, на відміну від людей з його оточення.

Позаяк Боян “віщій” через обізнаність, а не через чаклунство, то і Олег відрізняється у своєму середовищі від решти (невігласів) розумом і обізнаністю.

Олег-християнин

Проте, Олег відрізнявся не тільки тим, що не був невігласом, але й тим, що не був поганим. Пряме свідчення, що Олег уже був християнином і не міг волхвувати. На користь цієї гіпотези може прислужитися літописний текст угоди Русі з греками 912 р., де якраз Олег свідчить: «Мы от рода Рускаго Карлы Ингельд Фарлофь...» [2, с. 48.].

Надалі результат історичних пошуків залежить від... розділових знаків, відтак – і розтлумачення, чи «Карлы» – це два боярина, чи одна людина.

- від роду Руського: Карли, Ингельд (йдеться про двох Карлів);

- від роду Руського Карли: Ингельд, Фарлоф (Карл один, але у родовому відмінку).

Якщо князь Олег мав на увазі Карла Великого, що був коронований Папою Римським у 800 р., тоді в 912 р. і рід Олега, що вважав себе приналежним до імператорського роду, міг бути християнським. В будь-якому випадку: з літопису дізнаємося, що в 945 р. у дружині князя Ігоря, олегового вихованця, “багато було варягів-християн”, а “руси були і християни і погани” [2, с. 78]. Це є, на нашу думку, ще одна підстава вважати Олега “із роду Руського Карли”, попередника Ігорового, християнином.

Велес – не Волос

Отже, з’ясували: ні літописець, ні автор “Слова” не вважали, що віщій – то “волхв, що бісівські чудеса творить”. Але як бути з тим, що Боян, “не худший перших праведників”, був внуком “скотського бога” Велеса? Ім’я Велес не зустрічається в літописі, проте, є згадка про Волоса. Мужі Олега (“Повість”, 907 р.) та Ігоря (“Повість”, 971 р.) клялися грекам у дружбі “оружьям своїм, і Перуном, богом своїм, і Волосом, скотьимъ богом” [2. с. 47, 119]. Через, начебто, схожість фонетики “Велеса” і “Волоса” відбулася мутація поняття Велес із “Слока” у бік літописного бога Волоса:

- Велес – то Волос, Волос – бог скотини;

- Велес – дід Баяна, Баян – піснетворець, а від того Велес (він же Волос) – покровитель не тільки скотини, але й поетів;

- позаяк, у грецькій міфології покровителем поетів був Аполлон, а Боян – поет, відтак, Аполлон – покровитель Болна; це свідчить, що автор “Слова” був обізнаний із грецькою міфологією;

- позаяк, Велес – покровитель поетів і скотини, то і Аполлон – покровитель поетів і скотини.

Далі можна було б докоментуватися до того, що друге ім'я Аполлона – Велес. Але дійшли тільки висновку: оскільки Боян – онук поганського бога Велеса, то і сам він, начебто, і поганій, і чаклун. Тому й будівельні смаки киян пояснювали так: прості люди, закохані в поезію поставили на Подолі Волосове капище, а байдужі до поезії – “поставили на пагорбі за теремним двором – кумирів: Перуна, і Хорса, і Дажбога, і Стрибога, і Сімаргла, і Макош. І жертви їм приносили, називаючи богами” [2, с. 133].

Очевидно, Волос і Велес – це різні поняття. Не треба звинувачувати переписувача “Слова”, що він зробив орфографічну помилку, просто з віками забулося значення слова “Велес”. За логікою Велес – не Волос, віщий – не чаклун.

Тож хто такий “Велес” за етимологією і звідки прийшла лексема “віщий”?

Треба згадати, слова яких народів увібрала на той час мова україно-русів. Українська мова, за сучасними розробками, почала розвиватися 3 тис. років тому, відчувши впливу мови скіфів, готів, гунів, тюркомовних аварів, латинян та італійців, сербів і хорватів, хазарів, угрів, печенігів, половців. В основі української мови існують риси, спільні для всіх слов'янських народів, за наявності великої кількості індоєвропейських елементів. “Фонетично система української мови, – пише І. Ющук – напрочуд близька до латинської (і, зауважимо, до іспанської та італійської – її найближчих спадкоємців)” [3, с. 5-6].

Але в добу Нестора-літописця погляд на мову України-Руси був інакший: “А словінський народ і руський – один. Він варягів бо прозвалися Руссю, а раніш (першими були тут – *авт.*) – словіни, хоч полянами звалися” [2, с. 41]. Для розуміння нам стануть у пригоді імена послів-варягів від Ігоря до греків (“Повість”, 945 р.). В ослов'яненних літописцем іменах, упізнаємо елементи індоєвропейської мови одного з варязьких народів, який жив на березі Балтійського моря, в якій Івов – означає Плючів, Фастов – Крікий, Вуефаст – Дядько Кріпкий (ім'я вихователя трирічного Святослава Ігоревича), Бруні – Смаглявий, Грим – Лютий.

Що може означати “Волосове капище” мовою варягів-русів? Якщо “вол” – це “віл”, “волс” – “волове”, а “кап” – “пускати кров”, то “Волосове капище” – назва місця, де різали вола-бика, що літописець описував так: “и пряху (жертви, які приносили – *авт.*) бьсомъ, и оскверняху землю требали своими” [2, с. 132].

Тож між жертвеним волом на Волосівім капищі та юним Аполлоном із кіфарою в руках нема тут нічого спільного.

Боян – величного онука

Хто такий “Велес” з точки зору однієї з індоєвропейських мов? “Вел” – це величний, вельможний. Як бачимо, корінь зберігся в сучасній українській мові, але за рахунок суфікса та закінчення збільшилося вдвоє, закривши собою первинне значення і зробивши загадкою походження Бояна, приписавши походження від “скотського бога” онуку вельможної особи.

Прочитаємо цю лексему в контексті “Промови **Самійла** Зорки на погребі гетьмана військ Запорізьких Богдана Хмельницького”: “...ви вставали і воювали за свої^х вольності з мужнім і величним серцем, лицарською і богатирською відвагою...” [6, с. 206]. Тож, Боян “віщий” – онук вельможного (велеса, де велес – прикметник від іменника вел).

Боян – “освічений”

Боян “віщий”, тобто “добре обізнаний” не тільки за логікою, але і з перекладу, бо “вит” мовою варягів-русів – це “розум”, “знає”, “відає”, відтак, “віщий” (“витчий”) – “розумний”.

В українській мові це слово, збереглося в корені лексем: “ос-вічений” (рос. “про-с-вещ-енный”), “про-с-віт-а” (тут корінь “-віт-”, а не “-світ-”, бо тоді Боян був би не “віщий”, а “свіщий”).

Але Боян не тільки освічений; смислений, він ще і маститий (майстер, учитель), бо так Бояна-Яна охарактеризував Нестор: “жив літ дев’яносто, в старості маститий” [2, с. 435].

Тепер щодо діяльності Бояна-піснетворця, який “пісні творив” “про перших князів” (від Ольги до Володимира – теми пісень, а не період творчості) і “про перших князів усобиці” (Мстислав із Ярославом у 1024 р.) [7, с. 141].

Для сучасного слов’янина фах “піснетворець” має присмак штучності. Але ця лексема має аналог у європейській культурі – “майстерзінгер” і перекладається як “творець пісень”. Якщо “піснетворець” – це калька з останнього (обов’язки ж майстерзінгера європейцем добре відомі), то можемо дізнатися і про обов’язки Бояна, які відрізнялися від творчості бардів і менестрелів:

- виступати на банкетах;
- розважати господаря і почет (дружину) під час поїздок;
- оспівувати воїнські перемоги свого господаря;
- оспівувати даму серця (звичайно ж, дружину господаря).

Сам же легендарний Боян – він же літописний Янь (але не Вишатиц) – прожив славне і довге життя (1016 р. – 24.06.1106 р).

Його день пам'яті припадає на день Різдва Іоанна Хрестителя [8]. В 2006 р. не відзначалося 990-річчя від народження та не вшанувалися 900-річчя від дня його смерті. Проте, все ж, згадали, спробувавши відновити істину щодо цієї легендарної особи.

1. *Моцарский Н.А., Бурыкин А.А.* Реконструкция древнерусского текста “Слова о полку Игореве” // “Слово о полку Игореве”. Сборник / Составители Лихачев Д.С., Л.А. Дмитриева, О.В. Творогов. – Л., 1985.

2. *Яременко В.В.* “Повість временних літ”. Літопис (за Іпатським списком). – К., 1990.

3. *Даркевич В.П.* Музыканты в искусстве Руси и вещей Боян // “Слово о полку Игореве” и его время / Отв. ред. Рибоков Б.А. – М., 1985.

4. *Черкашин А.А.* Родословная А.С. Пушкина // История России / Институт истории СССР АН СССР..

5. *Ющук І.* Одна з найбагатших і найрозвиненіших // Слово просвіти. – 2006. – 25–31 травня (№ 21).

6. *Величко С.* Літопис. Пер. Вал. Шевчука. – К., 1991.

7. *Настенко-Капалет Л.Д.* Хто він “старий Володимир” в “Слові о полку Ігоревім”? // Дзвін. – 2007. – №. 11–12.

8. *Настенко-Капалет Л.Д.* Праобраз Бояна-Янь (літописний життєпис) // Рукописна та книжкова спадщина України. – Вип. 12. – К., 2007.